วารสาร มจร บาฬีศึกษาพุทธโฆส ปริทรรศน์
Journal of MCU Palisueksabuddhaghosa Review
ISSN : 3057-1952 (ONLINE)

รูปแบบการเรียนการสอนธรรมบทเชิงวิเคราะห์ผ่านระบบออนไลน์

An Analytical Instructional Model for Teaching the Dhammapada via an Online Learning Platform

พระมหาวัฒนา ปญญาทีโป, Phra Maha Wattana Panyadeepo[1]
E-mail : ken.wattana@gmail.com
พระศรีสุทธิเวที, Phra Sri Suthiwethi[2]
E-mail : Khuan_2550@hotmail.com
วิโรจน์ คุ้มครอง, Wirot Khumkrong[3]
E-mail : koom-krong9@hotmail.com
ธีรธวัช ภูมิประมาณ, Theethawat Phoompramarn[4]
E-mail : uthai.pho@mcu.ac.th

Received: *April 18, 2025* **Revised:** *June 12, 2025*
Accepted: *June 22, 2025*

บทคัดย่อ

บทความวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อ 1) เพื่อศึกษาสภาพปัจจุบัน หลักสูตร เนื้อหา วิธีการจัดการเรียนรู้ภาษาบาลี ธรรมบทเชิงวิเคราะห์ของคณะสงฆ์ไทย 2) เพื่อศึกษาหลักการจัดการเรียนรู้ในระบบออนไลน์ และพัฒนากระบวนการจัดการเรียนรู้ภาษาบาลี ธรรมบทเชิงวิเคราะห์ ตามแนวทางการปฏิรูปการจัดการศึกษา 3) เพื่อสร้างนวัตกรรมการเรียนรู้ภาษาบาลี ธรรมบทเชิงวิเคราะห์ในระบบออนไลน์ การ

---

[1] อาจารย์มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย/ Academic Lecturer at Mahachulalongkornrajavidyalaya University

[2] อาจารย์มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย/ Academic Lecturer at Mahachulalongkornrajavidyalaya University

[3] อาจารย์มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย/ Academic Lecturer at Mahachulalongkornrajavidyalaya University

[4] นักวิชาการคอมพิวเตอร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย/ IT Academic at Mahachulalongkornrajavidyalaya University

วิจัยนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ ใช้วิธีการวิจัยเชิงเอกสาร การวิจัยภาคสนาม และการวิจัยเชิงปฏิบัติการ เก็บข้อมูลจากผู้บริหารสำนักเรียน 2 รูป ครูสอนบาลี 10 รูป และนักเรียนบาลี 10 รูป

ผลการวิจัยพบว่า 1) สภาพการจัดการเรียนการสอนธรรมบทของคณะสงฆ์ไทยในปัจจุบันยังคงใช้หลักสูตรแบบดั้งเดิมที่เน้นการแปลภาษาบาลีเป็นภาษาไทย ขาดการบูรณาการด้านเนื้อหาและการประยุกต์ใช้ การวัดและประเมินผลยังไม่เป็นระบบ ส่งผลให้มีอัตราการสอบผ่านเพียงร้อยละ 10–20 2) การพัฒนารูปแบบการเรียนการสอนออนไลน์ควรบูรณาการสื่อมัลติมีเดีย การสร้างปฏิสัมพันธ์ และระบบการจัดการเรียนรู้ที่มีประสิทธิภาพ 3) นวัตกรรมการเรียนรู้ที่พัฒนาขึ้นประกอบด้วยระบบการจัดการเรียนรู้ออนไลน์ที่ครอบคลุมทั้งด้านเนื้อหา การประเมินผล และการสื่อสาร โดยจัดกลุ่มเนื้อหาธรรมบทเป็น 6 หมวดหลักตามประเภทเนื้อหา ได้แก่ เรื่องกรรม–ผลกรรม การบำเพ็ญบารมี ไตรสิกขา สังสารวัฏ การปฏิบัติ–ละกิเลส และการบรรลุนิพพาน ผลการวิจัยนี้ชี้ให้เห็นความจำเป็นในการปฏิรูปการศึกษาพระปริยัติธรรมให้ทันสมัยและมีประสิทธิภาพมากขึ้น โดยการนำเทคโนโลยีและนวัตกรรมการเรียนรู้มาประยุกต์ใช้ ข้อเสนอแนะสำคัญคือควรมีการพัฒนาระบบการเรียนการสอนธรรมบทออนไลน์ที่ครอบคลุมทั้งพระไตรปิฎก และควรมีการศึกษาวิจัยเพื่อพัฒนาแอปพลิเคชันสำหรับการเรียนรู้พระไตรปิฎกแบบครบวงจร

คำสำคัญ: การเรียนการสอนธรรมบท; การศึกษาออนไลน์; ธรรมบทเชิงวิเคราะห์

Abstract

This research paper aimed to: 1) To study the current conditions, curriculum, content, and instructional methods for teaching analytical Pali Dhammapada among Thai monks. 2) To examine the principles of online learning management and to develop a learning process for analytical Pali Dhammapada instruction in accordance with educational reform guidelines. 3) To create an innovative model for online learning of analytical Pali Dhammapada. This research is a qualitative study employing documentary research, field research, and action research. Data were collected from two administrators of monastic education institutes, ten Pali teachers, and ten Pali students.

The findings revealed that: 1) The current Dhammapada teaching system in Thai Sangha still employs traditional curriculum focusing on Pali–Thai translation, lacks content integration and practical application, and has an unsystematic evaluation process, resulting in only 10–20% pass rates; 2) The development of online teaching models should integrate multimedia, interactive elements, and efficient learning management systems; 3) The developed learning innovation comprises a comprehensive online learning management system covering content, assessment, and communication aspects, with Dhammapada content organized into six main categories: karma and its results, perfection cultivation, threefold training, cycle of existence, practice for defilement elimination,

and nirvana attainment. This research highlights the necessity of modernizing Buddhist scriptural education to enhance its efficiency through the application of technology and learning innovations. Key recommendations include developing a comprehensive online Dhammapada teaching system covering the entire Tipitaka and conducting research to develop integrated applications for complete Tipitaka learning.

Keywords: Dhammapada Teaching; Online Education; Thai Sangha Educational Reform

บทนำ

การศึกษาพระปริยัติธรรมถือเป็นรากฐานสำคัญของการสืบทอดพระพุทธศาสนา โดยเฉพาะการศึกษาธรรมบทซึ่งเป็นคัมภีร์ที่รวบรวมพุทธวจนะอันทรงคุณค่า[5] อย่างไรก็ตาม ในปัจจุบันการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ไทยยังคงใช้รูปแบบการเรียนการสอนแบบดั้งเดิมที่เน้นการท่องจำและการแปลภาษาบาลี ทำให้ไม่สอดคล้องกับบริบทสังคมที่เปลี่ยนแปลงไปและความต้องการของผู้เรียนในยุคดิจิทัล[6] พระราชบัญญัติการศึกษาพระปริยัติธรรม พ.ศ. 2562 ได้กำหนดแนวทางการปฏิรูปการศึกษาของคณะสงฆ์ โดยมุ่งเน้นการพัฒนาคุณภาพการศึกษาและการนำเทคโนโลยีมาประยุกต์ใช้[7] แต่ในทางปฏิบัติยังพบปัญหาหลายประการ เช่น หลักสูตรไม่ทันสมัย ขาดสื่อการเรียนการสอนที่มีประสิทธิภาพ และระบบการวัดประเมินผลยังไม่ได้มาตรฐาน ส่งผลให้มีผู้สอบผ่านเพียงร้อยละ 10–20 เท่านั้น[8] การพัฒนารูปแบบการเรียนการสอนธรรมบทในระบบออนไลน์จึงเป็นแนวทางสำคัญในการแก้ปัญหาดังกล่าว โดยการนำเทคโนโลยีและนวัตกรรมการเรียนรู้มาประยุกต์ใช้ เพื่อให้การศึกษาธรรมบทมีความน่าสนใจ เข้าถึงได้ง่ายและมีประสิทธิภาพมากขึ้น

ความสำคัญของการศึกษาภาษาบาลี นักวิชาการด้านพระพุทธศาสนาและนักประวัติศาสตร์มีความเห็นว่า พระพุทธเจ้าทรงใช้ภาษาในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาตลอดพระชนม์ชีพอย่างน้อย ๒ ภาษา

---

[5] กรมการศาสนา. (2562). **พระราชบัญญัติการศึกษาพระปริยัติธรรม พ.ศ. 2562.** กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์การศาสนา.

[6] พระมหาสมชาย กนฺตสีโล. (2563). การปฏิรูปการศึกษาของคณะสงฆ์ไทยในยุค**ดิจิทัล. วารสารพุทธศาสตร์ศึกษา,** 11(2), 45–62.

[7] มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2563). **แผนยุทธศาสตร์การพัฒนาการศึกษาพระปริยัติธรรม พ.ศ. 2563–2567**. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

[8] สำนักงานแม่กองบาลีสนามหลวง. (2564). **รายงานผลการสอบบาลีสนามหลวง ประจำปี 2564.** กรุงเทพฯ: สำนักงานแม่กองบาลีสนามหลวง.

คือภาษาถิ่นของชาวแค้วนโกศล และภาษาของชาวมคธ (มาคธี) เป็นภาษาหลัก นอกจากนั้นยังพบว่ามีรูปแบบการศึกษาคำสอนเริ่มขึ้นในราวพรรษาที่ ๑๒ โดย พระสารีบุตรซึ่งเป็นพระอัครสาวกผู้มีปัญญามาก มีความรอบรู้ในคำสอนได้เป็นผู้นำในการร้อยกรองจัดระบบคำสอนแบ่งออกเป็นหมวดหมู่ดังปรากฏในสังคีติสูตร และทสุตตรสูตร พระสงฆ์ในยุคนั้นได้ศึกษาคำสอนตามรูปแบบที่พระสารีบุตรรวบรวมเรียบเรียงพระธรรมวินัยสืบมา ต่อมาภายหลังพุทธปรินิพพานพระอรหันตสาวกนำโดยพระมหากัสสปเถระ พระอานนท์และพระอุบาลี ร่วมกับพระอรหันต์ปฏิสัมภิทา จำนวน ๕๐๐ องค์ ได้จัดทำสังคายนารวบรวมร้อยกรองพระธรรมวินัยเป็นครั้งแรกสำเร็จโดยยึดรูปแบบของพระสารีบุตร มีการทรงจำและศึกษาในรูปแบบมุขปาฐะอย่างเป็นระบบ และต่อมาในการสังคายนาครั้งที่ ๒–๓ ในอินเดียก็ยังพบว่ามีการทรงจำและศึกษาพุทธพจน์ในรูปแบบมุขปาฐะ จนกระทั่งในการสังคายนา ครั้งที่ ๔ ที่ประเทศศรีลังกาจึงมีการบันทึกพระไตรปิฎกลงในใบลาน และมีการเล่าเรียนศึกษาพุทธพจน์ พร้อมทั้งการเรียนหลักภาษาบาลีควบคู่ไปด้วยกัน ภาษาบาลีจึงมีความสำคัญในฐานะเป็นภาษาที่ พระพุทธเจ้าทรงเลือกใช้เทศนาโปรดเวไนยสัตว์ให้ได้บรรลุมรรคผลและนิพพาน และเป็นภาษาที่พระอรหันต์ทั้งหลายมีพระมหากัสสปะ เป็นต้นใช้ทรงจำเพื่อถ่ายทอดพระพุทธพจน์

การเรียนการสอนธรรมของคณะสงฆ์ไทย โดยใช้หลักสูตรภาษาบาลี เพื่อเข้าใจภาษาที่บันทึกพุทธพจน์ มีความสำคัญต่อการศึกษาและรักษาพระไตรปิฎก มาตั้งแต่ยุคอดีตดังที่กล่าวมาแล้ว นักวิชาการสันนิษฐานว่า “พระสงฆ์ไทยน่าจะมีการศึกษาภาษาบาลีมาตั้งแต่สมัยเริ่มแรกที่พระพุทธศาสนาเข้ามาเผยแผ่ในประเทศไทย มีหลักฐานปรากฏในสมัยทวารวดี มีหลักฐานการจัดการศึกษาพระปริยัติธรรมบาลีอย่างเป็นระบบในสมัยอยุธยา”[9] และมีหลักฐานการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกบาลีของคณะสงฆ์ไทย เริ่มมีตั้งแต่สมัยที่พระพุทธศาสนาเข้ามาสู่ดินแดนประเทศไทย ดังหลักฐานทางประวัติศาสตร์จารึกคาถา

"เย ธมฺมา ฯ" ที่พระปฐมเจดีย์ (พุทธศตวรรษที่ 12)[10] จากหลักฐานนี้จึงอาจสันนิษฐานได้ว่าการศึกษาธรรมภาคภาษาบาลีและการจารึกพระไตรปิฎกในแถบประเทศไทยน่าจะมีมาตั้งแต่สมัยทวารวดีราวพุทธศตวรรษที่ 11–16

การศึกษาบาลีพระไตรปิฎก มีมาตั้งแต่สมัยสุโขทัย กรุงศรีอยุธยา และกรุงรัตนโกสินทร์ มีการจัดการศึกษาโดยใช้พระไตรปิฎกบาลีเป็นหลัก โดยพระมหากษัตริย์ เป็นผู้จัดทำหลักสูตรและดำเนินการจัดให้มีการศึกษาขึ้นในพระราชวัง ดังข้อความว่า “ครั้นถึงสมัยพระเจ้าลิไท ครองราชสมบัติกรุงสุโขทัยนั้น การพระศาสนาฝ่ายเถรวาทเจริญรุ่งเรืองมาก มีการแต่งเรื่องเกี่ยวกับพระพุทธศาสนาหลายเรื่อง และทรงส่งเสริมการเล่าเรียนศึกษาเป็นพิเศษดังข้อความที่ปรากฏในศิลาจารึกสมัยพระเจ้าลิไท ในประชุม

---

[9] สำนักศาสนาศึกษาวัดเทพลีลา: **คู่มือเปิดตำราเรียนบาลี.** กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณ์ราชวิทยาลัย, 2545.

[10] ดูรายละเอียดใน [ออนไลน์], แหล่งที่มา https://db.sac.or.th/inscriptions/inscribe/detail/76 [16 กรกฎาคม 2564]

พงศาวดาร ภาค 1 ความว่า "ทรงเผดียงสงฆ์ทั้งหลาย ให้มาเล่าเรียนพระไตรปิฎกธรรม และศึกษาศิลปศาสตร์ต่างๆในบริเวณมหาปราสาทนั้น และข้อความอีกตอนหนึ่งคือ ตำรับท้าวศรีจุฬาลักษณ์ ความว่า " พระภิกษุบางองค์ทรงไว้ได้ซึ่งคัมภีร์พระวินัยปิฎกคัมภีร์หนึ่งบ้าง สองคัมภีร์บ้าง สี่คัมภีร์บ้าง บางองค์ก็ทรงไว้ซึ่งพระสุตตันปิฎก สี่สิบพระสูตร ร้อยพระสูตร ยิ่งกว่าร้อยพระสูตรก็มีบ้าง บ้างก็ทรงไว้ซึ่งพระอภิธรรมปิฎก นับด้วยสิบภาณวารบ้าง ยิ่งกว่าร้อยภาณวารบ้าง ฯ"

ในการศึกษาปริยัติธรรมของคณะสงฆ์ แบ่งเป็น 3 ระดับ คือ ระดับเปรียญตรี ศึกษาพระวินัยปิฎก เปรียญโท ศึกษาพระสุตันตปิฎก และเปรียญเอก ศึกษาพระอภิธรรมปิฎก แต่ละระดับใช้เวลาศึกษาอย่างน้อย 3 ปี โดยมีวัตถุประสงค์ 3 ประการ คือ (1) เพื่อการธำรงไว้ซึ่งพระศาสนา (2) เพื่อกำจัดผู้เข้ามาอาศัยพระศาสนาโดยวิธีการอันไม่ชอบธรรม (3) เพื่อความเจริญรุ่งเรืองแห่งพระสัทธรรม ในด้านหลักสูตรในการเรียนการสอน ใช้หลักสูตรเดิมที่มีมาแต่ก่อน ไม่มีการวัดผลและประเมินผลการเรียนการสอน ใช้การเรียนการสอนแบบตามอัธยาศัยของผู้สอนและผู้เรียน การวัดผลและประเมินผลการเรียนการสอบ โดยพระมหากษัตริยเป็นประธานและมีพระมหาเถระและราชบัณฑิตเป็นคณะกรรมการ ในอดีตมีการสอบแปลบาลีปากเปล่าต่อหน้าคณะกรรมการคุมสอบอย่างน้อย 3 ท่าน เมื่อผู้สอบสามารถแปลบาลีปากเปล่าได้แต่ละผูกก็จะเรียกประโยค จนถึงระดับตรี ก็ให้ไปเรียนแปลบาลีเพื่อสอบในระดับที่สูงขึ้นไปอีก 3 ปี

ต่อมามีการปฏิรูปการเรียนบาลี หลักสูตรเปลี่ยนแปลงครั้งใหญ่ โดยในสมัยรัชกาลที่ 2 ได้มีการปฏิรูปการเรียนการสอบไล่พระปริยัติธรรมขึ้นใหม่ โดยพระราชดำรัสของสมเด็จพระสังฆราช (มี) ดำรงตำแหน่งสกลมหาสังฆปริณายก ในระหว่าง ปี พ.ศ. 2359-2362 ถวายพระพรให้ทรงแก้ไขวิธีการเรียนการสอบไล่ปริยัติธรรมเสียใหม่ ด้วยความมุ่งหมายจะกวดขันให้บรรดาพระภิกษุสามเณรได้เล่าเรียนพระปริยัติธรรมมากขึ้น และมีความรู้ยิ่งขึ้นกว่าบาเรียนแต่ก่อน พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้าสภาลัย จึงได้โปรดเกล้าฯให้สมเด็จพระสังฆราช (มี) เป็นประธานจัดการปฏิรูปการเรียนการสอนเสียใหม่ ซึ่งทรงโปรดกำหนดวิธีการเรียนการสอบให้เป็นประโยค ตั้งแต่ประโยค 1 ถึงประโยค 9 คือ จัดแบ่งหลักสูตรให้กว้างออกเป็น 9 ชั้น โดยอาศัยหลัก 2 ประการคือ 1) พระธรรมคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้านั้นประกอบด้วยองค์ 9 ประการคือ สุตตะ เคยยะ เวยยากรณะ คาถา อุทาน อิติวุตตกะ ชาดก อภูตธรรม เวทัลละ 2) พระธรรมคำสั่งสอนนั้น มีผลที่จะพึงได้รับ 9 ประการ คือ มรรค 4 ผล 4 นิพพาน 1 กล่าวคือ จากเดิมหลักสูตรเป็นการศึกษาพระไตรปิฎก เปลี่ยนมาเป็นศึกษาคัมภีร์อรรถกถา ธรรมบท อรรถกถาพระวินัย อรรถกถาพระสูตร อภิธัมมัตถสังคหะ และปกรณ์วิเสสวิสุทธิมรรค

จากความเป็นมาและความสำคัญของปัญหาดังกล่าว จึงสนใจการพัฒนารูปแบบการเรียนการสอนธรรมบทออนไลน์: กรณีศึกษาการปฏิรูปการศึกษาของคณะสงฆ์ไทย เพื่อเป็นแนวทางให้การเรียนการสอนธรรมบทออนไลน์ ให้เกิดประโยชน์ต่อคณะสงฆ์ไทยและผู้ที่สนใจศึกษาธรรมบท และหน่วยงานที่เกี่ยวข้องต่อไป

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. เพื่อศึกษาสภาพปัจจุบัน หลักสูตร เนื้อหา วิธีการจัดการเรียนรู้ภาษาบาลี–ธรรมบทเชิงวิเคราะห์ของคณะสงฆ์ไทย

2.เพื่อศึกษาหลักการจัดการเรียนรู้ในระบบออนไลน์ และพัฒนากระบวนการจัดการเรียนรู้ภาษาบาลี–ธรรมบทเชิงวิเคราะห์ ตามแนวทางการปฏิรูปการจัดการศึกษา

3.เพื่อสร้างนวัตกรรมการเรียนรู้ภาษาบาลี–ธรรมบทเชิงวิเคราะห์ในระบบออนไลน์

วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยเรื่อง “รูปแบบการเรียนการสอนธรรมบทเชิงวิเคราะห์ผ่านระบบออนไลน์”ครั้งนี้ คณะผู้วิจัยได้กำหนดรูปแบบการวิจัยแบ่งออกเป็น 2 ด้าน คือ การวิจัยเชิงคุณภาพด้านเอกสาร และการวิจัยเชิงปฏิบัติการ ดังต่อไปนี้

1. วิจัยเชิงเอกสาร คณะผู้วิจัยมีการศึกษาข้อมูลปฐมภูมิ (Primary source) ธรรมบทในพระไตรปิฎก คัมภีร์อรรถกถา ฎีกา อนุฎีกา อตฺถโยชนา ทั้งฉบับภาษาบาลีและภาษาไทย และข้อมูลทุติยภูมิ (Secondary source) จากแบบเรียนธรรมบท หลักสูตรคณะสงฆ์ไทยและหลักสูตรการเรียนอื่นที่จัดอยู่ คัมภีร์ทางฝ่ายสันสกฤต คัมภีร์ปัตตนธรรม และหนังสือเอกสารงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

2. วิจัยเชิงปฏิบัติการ การวิจัยเชิงปฏิบัติการ (Action Research) เป็นการสร้างรูปแบบการเรียนการสอนธรรมบทเชิงวิเคราะห์ ผ่านระบบออนไลน์ นำไปใช้สอน ผู้เรียนได้แก่นิสิตปริญญาตรีสาขาบาลีพุทธศาสตร์ จำนวน 10 รูป และวัดประเมินผลการเรียนรู้ปรับปรุงพัฒนาแบบเรียนออนไลน์

3. ประชากร กลุ่มตัวอย่าง และผู้ให้ข้อมูลสำคัญ ประชากรกลุ่มตัวอย่างในงานวิจัยนี้ คณะวิจัยได้คัดเลือกแบบกำหนดคุณสมบัติและแบบเจาะจง ประกอบด้วย 4 กลุ่ม คือ

1) ผู้บริหารสำนักเรียน ประกอบด้วย ผู้บริหารสำนักเรียน 2 รูป ได้แก่ ผู้บริหารสำนักเรียนวัดโมลีโลกยาราม จำนวน 1 รูป และผู้บริหารสำนักเรียนวัดหงส์รัตนารามจำนวน 1 รูป

2) ครูสอนบาลี 10 รูป จาก ได้แก่ ครูสอนบาลีธรรมบท จากสำนักเรียนบาลีวัดโมลีโลกยาราม จำนวน 5 รูป และครูสอนบาลีธรรมบท จากสำนักเรียนวัดหงส์รัตนาราม จำนวน 5 รูป

3) นักเรียนจากสำนักเรียนบาลี 10 รูป แบ่งเป็น นักเรียนบาลีชั้นประโยค 1–2 และประโยค ป.ธ. 3 จากวัดโมลีโลกยาราม จำนวน 5 รูป และนักเรียนจากวัดหงส์รัตนาราม ชั้นประโยค 1–2 และประโยค ป.ธ.3 จำนวน 5 รูป เป็นผู้ให้ข้อมูลสำคัญ

4) นิสิตจากวิทยาเขตบาฬีศึกษาพุทธโฆส นครปฐม 10 รูป เป็นประชากรกลุ่มตัวอย่างทดสอบบทเรียนธรรมบทเชิงวิเคราะห์ออนไลน์

4. การเก็บรวบรวมข้อมูล การเก็บรวบรวมข้อมูลงานวิจัยครั้งนี้ คณะผู้วิจัยได้เก็บรวบรวมข้อมูลจาก โดยแบ่งข้อมูลออกเป็นสองส่วนคือ 1) ข้อมูลเชิงเอกสาร คือ พระไตรปิฎกบาลี เล่มที่ 25 และพระไตรปิฎกฉบับแปลไทยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เล่มที่ 25 และหลักสูตรเรียนบาลีธรรมบทสนามหลวง ภาคที่ 1–8 และเอกสารงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง โดยการศึกษาค้นคว้ารวบรวม สรุปประเด็น 2) ข้อมูลด้านประชากร โดยเก็บข้อมูลจากสำนักเรียน 2 แห่ง คือวัดโมลีโลยารามและวัดหงส์รัตนาราม โดย

การสัมภาษณ์ผู้บริหาร 2 รูป, อาจารย์สอนบาลีธรรมบท 10 รูป, นักเรียนบาลีธรรมบท 10 รูป มาทำการศึกษาวิเคราะห์ ความต้องการของผู้เรียน ผู้สอน แนวทางการพัฒนาหลักสูตร

5. การวิเคราะห์ข้อมูล คณะวิจัยเมื่อได้เก็บรวบรวมข้อมูลจากแหล่งข้อมูลเชิงเอกสาร และแหล่งข้อมูลประชาการโดยการสัมภาษณ์เชิงลึก แบบสอบถาม แล้วนำมาวิเคราะห์

6. สรุปกระบวนการวิจัย

ผลการวิจัย

1) การศึกษาสภาพปัจจุบัน หลักสูตร เนื้อหา วิธีการจัดการเรียนรู้ภาษาบาลี–ธรรมบทเชิงวิเคราะห์ของคณะสงฆ์ไทย ผลการศึกษาพบว่า จากการสำรวจและเก็บรวบรวมข้อมูลศึกษาสภาพปัญหาปัจจุบัน เนื้อหาหลักสูตร วิธีการจัดการเรียนรู้บาลีธรรมบทเชิงวิเคราะห์ของคณะสงฆ์ไทย สรุปได้ดังนี้ 1) ด้านหลักสูตร พบว่าเป็นหลักสูตรมีมาแต่โบราณ เก่าแก่ ไม่มีหนังสือแบบเรียนที่ได้มาตรฐาน ไม่พบโครงสร้างหลักสูตร ไม่มีวัตถุประสงค์การเรียนรู้ ไม่มีแบบฝึกหัดวัดประเมินผลก่อนเรียน ระหว่างเรียนและระบบวัดประเมินผลปลายภาค ทำให้ผู้เรียนต้องสอบวัดประเมินผลปีละ 1 ครั้ง มีโอกาสสอบไม่ผ่านมากกว่าสอบผ่าน ร้อยละ 80–90 2) เนื้อหาธรรมบท พบว่าการศึกษาธรรมบท ในหลักสูตรเป็นการศึกษาโดยการแปลภาษาบาลีเป็นภาษาไทย เป็นการเรียนรู้ทักษะการแปล ไม่ได้มุ่งอธิบายเนื้อหาธรรม ผู้เรียนจึงเข้าใจวิธีการแปลภาษามากกว่า เนื้อหาธรรม และไม่มีสื่อประกอบการเรียนที่ทันสมัย รวมทั้ง เนื้อหาธรรมศึกษาตามระบบวรรค ในพระไตรปิฎก แบ่งเป็น 26 วรรค 423 คาถา ผู้เรียนสามารถจดจำรูปประโยคบาลี ศัพท์บาลี วิธีการแปลบาลี ตัวคาถาบาลี มากกว่าเข้าใจเนื้อหาธรรมบท และการประยุกต์ใช้ในชีวิตประจำวัน 3) วิธีการจัดการเรียนรู้บาลีธรรมบท คณะสงฆ์ไทยมีรูปแบบการจัดการเรียนรู้ ตามอัธยาศัย โบราณประเพณี แนวจารีต โดยหลักสูตรบาลีสนามหลวง ชั้นประโยค 1–2 และประโยค ป.ธ.3 เรียนวิชาแปลมคธเป็นไทย ตามความพร้อมของครูอาจารย์สอนแต่ละสำนักเรียน และมีการสอบวัดประเมินผลปีละ 2 ครั้ง คือ ครั้งที่ 1 ครั้งแรก และครั้งที่ 1 ครั้งหลัง เป็นการสอบประโยคสูง และครั้งหลังเป็นการสอบชั้นประโยค 1–2 ถึง ประโยค ป.ธ. 5

ส่วนการสอบครั้งที่ 2 เป็นการสอบซ่อม ในกรณีที่ผู้สอบ สามารถสอบผ่านบางวิชา และจะมีการจัดสอบซ่อมให้ในชั้นประโยค 1–2 ถึง ประโยค ป.ธ.4 แต่อย่างไรก็ดี วิธีการจัดการเรียนบาลีของหลักสูตรสนามหลวง มีเพียงการจัดสอบ และการตรวจข้อสอบ ไม่มีการจัดการเรียนอย่างเป็นทางการปัจจุบันหลักสูตรบาลีสนามหลวง ได้รับการอุปถัมภ์จากรัฐบาล โดยที่มีกฎหมายรัฐธรรมนูญมาตรา มาตรา 67 ระบุว่า “รัฐพึงอุปถัมภ์และคุ้มครองพระพุทธศาสนาและศาสนาอื่นในการอุปถัมภ์และคุ้มครองพระพุทธศาสนาอันเป็นศาสนาที่ประชาชนชาวไทยส่วนใหญ่นับถือมาช้านาน รัฐพึงส่งเสริมและสนับสนุนการศึกษาและการเผยแผ่หลักธรรมของพระพุทธศาสนาเถรวาทเพื่อให้เกิดการพัฒนาจิตใจและปัญญา และต้องมีมาตรการและกลไกในการป้องกันมิให้มีการบ่อนทำลายพระพุทธศาสนาไม่ว่าในรูปแบบใด และพึงส่งเสริมให้พุทธศาสนิกชนมีส่วนร่วมในการดำเนินมาตรการหรือกลไกดังกล่าวด้วย” ส่งผลให้มี

พระราชบัญญัติการศึกษาพระปริยัติธรรม ปี 2562 กำหนดให้รัฐให้ความอุปถัมภ์พระพุทธศาสนา โดยแบ่งเป็น 3 แผนก คือ แผนกปริยัติสามัญ แผนกบาลีสนามหลวง และแผนกธรรมสนามหลวง ซึ่งในส่วนการปฏิรูปบาลีสนามหลวง ได้มีการกำหนดรายละเอียด บุคลากร นับพันอัตรา และเงินสนับสนุนปีละกว่าพันล้านบาท จึงเริ่มเห็นความเปลี่ยนแปลงในการจัดการกำลังคนเข้ามา เมื่อเปรียบเทียบกับก่อนมีพรบ. 2562 พบว่า ในส่วนแผนกบาลีสนามหลวง มีงบประมาณที่ได้รับการอุดหนุน จากการจัดการสอบปีละครั้งและตรวจข้อสอบ เพียง 100 ล้าน จึงถือว่าได้รับงบประมาณมากขึ้นถึง 10 เท่า ในขณะที่หลักสูตรบาลีสนามหลวง ยังไม่เป็นไปตามพระราชบัญญัติพระปริยัติธรรมฉบับปี 2562 ที่กำหนดไว้ว่า พระปริยัติธรรมหมายถึงการศึกษาคำสอนที่ปรากฏในพระไตรปิฎก พบว่าหลักสูตรบาลีสนามหลวงปัจจุบันศึกษาคัมภีร์อรรถกถา ไม่ได้นำพระไตรปิฎกมาจัดการศึกษา ในส่วนคาถาธรรมบท นับเป็นคำสอนประเภท “คาถา” ที่นำมาจัดการศึกษา ซึ่งถือว่าไม่สามารถปรับปรุงหลักสูตรให้เข้าถึงการศึกษาพระไตรปิฎก อย่างไรก็ตามสถานการณ์พระพุทธศาสนาปัจจุบันพบปัญหาสำคัญ คือจำนวนประชากรลดลง คนเข้ามาบวชเรียนน้อยลง อาจส่งผลกระทบในระยะยาว คณะสงฆ์อาจขาดบุคคลากรเข้ามาศึกษาเล่าเรียนสืบทอดพระพุทธศาสนา

2) **การศึกษาหลักการจัดการเรียนรู้ในระบบออนไลน์ และพัฒนากระบวนการจัดการเรียนรู้ภาษาบาลี–ธรรมบทเชิงวิเคราะห์ ตามแนวทางการปฏิรูปการจัดการศึกษา** ผลการศึกษาพบว่า การจัดการเรียนรู้ในระบบออนไลน์ เป็นการนำเสนอเนื้อหาผ่านสื่อมัลติมีเดียที่หลากหลาย ทั้งข้อความ ภาพ เสียง วิดีโอ ซึ่งเป็นสื่อที่มีความน่าสนใจอย่างยิ่ง กระตุ้นปลุกเร้าผู้เรียนให้สนใจศึกษาได้เป็นอย่างดี สร้างประสบการณ์การเรียนที่ครบถ้วน ให้ประสบการณ์ใหม่ เข้าถึงคนได้มากไร้ข้อจำกัด เป็นการจัดการศึกษาที่มีประสิทธิภาพเข้าถึงกลุ่มคนได้จำนวนมาก เกิดข้อดีและประโยชน์หลายประการ สรุปได้ดังนี้

1) ด้านสื่อการสอน

(1)ใช้สื่อมัลติมีเดียที่หลากหลาย (ข้อความ ภาพ เสียง วิดีโอ)

(2)สื่อมีความน่าสนใจ กระตุ้นการเรียนรู้

(3) สร้างประสบการณ์การเรียนรู้ที่ครบถ้วน

(4) เข้าถึงผู้เรียนได้จำนวนมากโดยไม่มีข้อจำกัด

2) ด้านการสร้างปฏิสัมพันธ์

(1) มีคำถามแทรกระหว่างเนื้อหา

(2) มีกิจกรรมระหว่างเรียน

(3) สร้างการเรียนรู้ที่สนุกสนาน

(4) ให้ประสบการณ์การเรียนรู้แบบใหม่

3) ด้านการออกแบบ

(1) ออกแบบหน้าจอที่น่าสนใจ

(2) ใช้งานง่าย สะดวก

(3) มีการเชื่อมโยงไปยังแหล่งความรู้เพิ่มเติม

(4) สามารถสืบค้นข้อมูลได้รวดเร็ว

4) ด้านระบบการจัดการ

(1) มีระบบลงทะเบียน

(2) มีระบบติดตามความก้าวหน้า

(3) มีระบบจัดการทรัพยากร

(4) มีระบบรายงานผล

3. การสร้างนวัตกรรมการเรียนรู้ภาษาบาลี ธรรมบทเชิงวิเคราะห์ในระบบออนไลน์ ผลการศึกษาพบว่า การสร้างนวัตกรรมการเรียนรู้ธรรมบทออนไลน์ ได้พัฒนาระบบการติดต่อสื่อสารที่หลากหลาย ทั้งแบบประสานเวลาและไม่ประสานเวลา ผ่านกระดานสนทนา ห้องสนทนา ข้อความส่วนตัว อีเมล และการประชุมออนไลน์ สร้างและพัฒนาระบบการเรียนการสอน อย่างเป็นระบบมาตรฐาน โดยการจัดการวัตถุประสงค์การเรียนรู้ ก่อนเรียน ท้ายบท และตอนท้าย ผู้เรียนสามารถฝึกทักษะมีแบบฝึกหัดที่หลากหลายรูปแบบ ทั้งปรนัย อัตนัย จับคู่ ถูก–ผิด และเติมคำ พร้อมระบบตรวจให้คะแนนอัตโนมัติ มีระบบการประเมินผลที่ครอบคลุม ทั้งการประเมินระหว่างเรียน ประเมินผลสรุป ประเมินตามสภาพจริง ประเมินโดยเพื่อน และประเมินตนเอง กล่าวโดยสรุป การพัฒนารูปแบบการเรียนการสอนธรรมบทออนไลน์นี้ได้บูรณาการทั้งด้านเนื้อหา เทคโนโลยี และการจัดการเรียนรู้เข้าด้วยกันอย่างเป็นระบบ สอดคล้องกับหลักการจัดการศึกษายุคดิจิทัล และตอบสนองการเรียนรู้ธรรมะในยุคปัจจุบัน

อภิปรายผลการวิจัย

การสร้างรูปแบบการเรียนการสอนธรรมบทในระบบออนไลน์ เป็นรูปแบบการจัดการเรียนการสอนสมัยใหม่ เพื่อแก้ปัญหาการศึกษาธรรม ในเรื่องธรรมบท ของหลักสูตรบาลีสนามหลวง ที่เป็นการศึกษาธรรมแนวจารีตโบราณราชประเพณี ซึ่งได้เกิดปัญหาหลายประการ สภาพหลักสูตร ไม่มีหลักปรัชญา ระบบการสอนที่สามารถวัดประเมินผลได้ถูกต้อง ไม่มีระบบการเรียนที่เป็นมาตรฐาน เป็นการศึกษาตามอัธยาศัย สื่อประกอบการเรียนน้อย ผู้สอนผู้เรียนขาดหลักจิตวิทยา ทำให้การเรียนรู้น่าเบื่อ ผลที่ได้จากการวิจัยนี้ ในการอภิปรายผล คณะผู้วิจัยได้นำองค์ความรู้ซึ่งเป็นผลที่เกิดจากการศึกษาวิจัยมาเป็นประเด็นอภิปรายผล ดังนี้

หลักสูตร เนื้อหา วิธีการสอน ผลการศึกษาพบว่า หลักสูตรที่ดี (1) ในด้านเนื้อหาและการจัดการเรียนรู้ ต้องมีการออกแบบเพื่อพัฒนาให้มี 1) ความน่าสนใจของเนื้อหา 2) ความเข้าใจในเนื้อหา 3) การจัดลำดับเนื้อหา 4) กิจกรรมการเรียนรู้ 5) การวัดและประเมินผล (2) ด้านประโยชน์ที่ได้รับ ควรได้รับการพัฒนาให้มี 1)ความรู้ที่ได้รับ 2)ทักษะการวิเคราะห์ 3)การนำไปประยุกต์ใช้ 4)ความสะดวกในการเรียนรู้ 5)ประสิทธิภาพการเรียนรู้ (3)ด้านผู้เรียน ควรได้รับการปรับปรุงให้มีการพัฒนาใน 4 ด้านที่สำคัญ คือ 1)

ด้านความรู้ (Knowledge) 2) ด้านทักษะ (Skills) 3) ด้านเจตคติ (Attitude) 4) ด้านทักษะทางสังคม (Social Skills) สอดคล้องกับแนวคิดระบบการเรียนรู้ หลักการสอน 9 ขั้นตอน ของโรเบิร์ต กาเย่ (Robert Gagne) ทฤษฎีเงื่อนไขการเรียนรู้ (Condition of Learning), ทฤษฎีการเรียนรู้แบบสิ่งเร้าและการตอบสนอง (S–R Theory) กับทฤษฎีความรู้ (Cognitive Field Theory) และทฤษฎีการเรียนรู้ในศตวรรษที่ 21 เพื่อให้หลักสูตรน่าสนใจศึกษาและผู้เรียนได้รับประโยชน์สูงสุด สอดคล้องกับแนวคิดของ จักรกฤษณ์ สิริริน ได้กล่าวถึงการศึกษาธรรมในศตวรรษที่ 21 ในบทความ “นวังคสัตถุศาสน์” แนวทางการสอนตามหลักนวังคสัตถุศาสน์สามารถนำมาประยุกต์ใช้กับการเรียนการสอนธรรมะในศตวรรษที่ 21 ได้อย่างมีประสิทธิภาพ โดยจำแนกเป็น 3 กลุ่มวิธีการสอนหลัก ดังนี้:

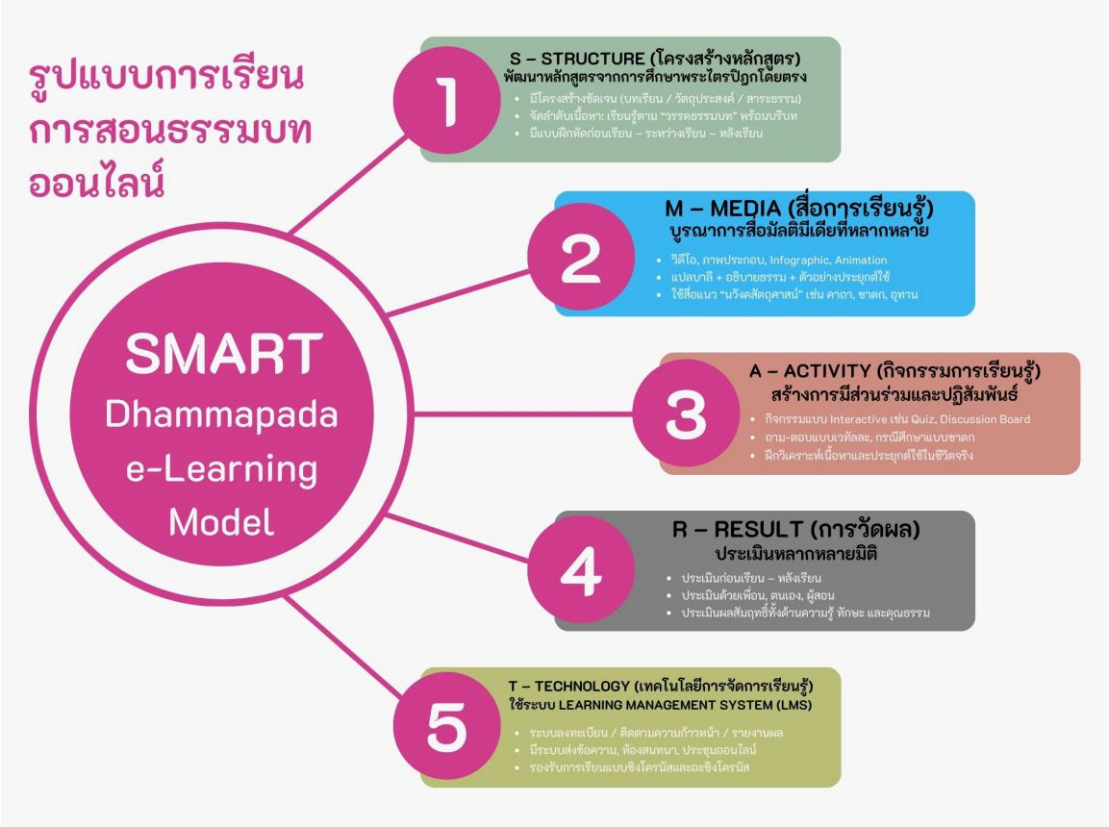
1. กลุ่มการสอนแบบบรรยาย ประกอบด้วย:
    1) สุตะ: การบรรยายเป็นหลัก
    2) คาถา: การสรุปความในรูปแบบบทคัดย่อ
    3) ชาตกะ: การใช้กรณีศึกษาจากบุคคลสำคัญ
2. กลุ่มการใช้สื่อประกอบการสอน ประกอบด้วย:
    1) เคยยะ: การใช้สื่อประกอบ เช่น บทเพลง
    2) อุทาน: การถ่ายทอดประสบการณ์ตรงของผู้สอน
    3) อิติวุตตกะ: การอ้างอิงหลักฐานประกอบ
    4) อัพภูตธัมมะ: การวิเคราะห์กรณีศึกษาพิเศษ
3. กลุ่มการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ ประกอบด้วย:
    1) เวยยากรณะ: การวิเคราะห์แจกแจงองค์ประกอบ
    2) เวทัลละ: การใช้กระบวนการถาม–ตอบ

จากการวิเคราะห์พบประเด็นสำคัญที่สอดคล้องกับการเรียนการสอนในศตวรรษที่ 21 ดังนี้: (1) การบูรณาการสื่อการสอน การประยุกต์ใช้สื่อหลากหลายรูปแบบช่วยเพิ่มประสิทธิภาพการเรียนรู้และความน่าสนใจของเนื้อหา (2) การนำเสนอแบบกระชับ รูปแบบการสรุปความตามแนวคาถาสอดคล้องกับพฤติกรรมการเรียนรู้ของคนยุคใหม่ที่ต้องการความกระชับ ตรงประเด็น (3) การปรับใช้กับผู้เรียน Generation Y 1) การใช้ภาษาที่เข้าใจง่าย 2)การลดความซับซ้อนของเนื้อหา 3) การใช้สื่อสังคมออนไลน์เป็นช่องทางการเรียนรู้ (4) ความสอดคล้องกับทฤษฎีการเรียนรู้ แนวทางการสอนตามหลักนวังคสัตถุศาสน์มีความสอดคล้องกับทฤษฎีการเรียนรู้ของ Bloom's Taxonomy ซึ่งเป็นพื้นฐานสำคัญของการจัดการศึกษาในศตวรรษที่ 21

ผลการศึกษานี้แสดงให้เห็นว่า หลักการสอนดั้งเดิมในพระพุทธศาสนาสามารถปรับประยุกต์ให้ร่วมสมัยและมีประสิทธิภาพในการจัดการเรียนการสอนยุคปัจจุบัน โดยคงไว้ซึ่งแก่นสาระสำคัญของพระธรรมคำสอน

องค์ความรู้จากการวิจัย

จากการวิจัยทำให้ได้รูปแบบการการพัฒนารูปแบบการเรียนการสอนธรรมบทออนไลน์: กรณีศึกษาการปฏิรูปการศึกษาของคณะสงฆ์ไทย ออกมาในรูปแบบโมเดล: “SMART Dhammapada e–Learning Model” 1. S – Structure (โครงสร้างหลักสูตร) พัฒนาหลักสูตรจากการศึกษาพระไตรปิฎกโดยตรง มีโครงสร้างชัดเจน (บทเรียน / วัตถุประสงค์ / สาระธรรม) จัดลำดับเนื้อหา: เรียนรู้ตาม “วรรคธรรมบท” พร้อมบริบท มีแบบฝึกหัดก่อนเรียน – ระหว่างเรียน – หลังเรียน 2. M – Media (สื่อการเรียนรู้) บูรณาการสื่อมัลติมีเดียที่หลากหลาย วิดีโอ, ภาพประกอบ, Infographic, Animation แปลบาลี + อธิบายธรรม + ตัวอย่างประยุกต์ใช้ ใช้สื่อแนว “นวังคสัตถุศาสน์” เช่น คาถา, ชาดก, อุทาน 3. A – Activity (กิจกรรมการเรียนรู้) สร้างการมีส่วนร่วมและปฏิสัมพันธ์ กิจกรรมแบบ Interactive เช่น Quiz, Discussion Board ถาม–ตอบแบบเวทัลละ, กรณีศึกษาแบบชาดก ฝึกวิเคราะห์เนื้อหาและประยุกต์ใช้ในชีวิตจริง 4. R – Result (การวัดผล) ประเมินหลากหลายมิติ ประเมินก่อนเรียน – หลังเรียน ประเมินด้วยเพื่อน, ตนเอง, ผู้สอน ประเมินผลสัมฤทธิ์ทั้งด้านความรู้ ทักษะ และคุณธรรม 5. T – Technology (เทคโนโลยีการจัดการเรียนรู้) ใช้ระบบ Learning Management System (LMS) ระบบลงทะเบียน / ติดตามความก้าวหน้า / รายงานผล มีระบบส่งข้อความ, ห้องสนทนา, ประชุมออนไลน์ รองรับการเรียนแบบซิงโครนัสและอะซิงโครนัส

รูปภาพที่ 1 โมเดล: “SMART Dhammapada e–Learning Model” รูปแบบการเรียนการสอนธรรมบทออนไลน์:กรณีศึกษาการปฏิรูปการศึกษาของคณะสงฆ์ไทย

สรุป

รูปแบบการการพัฒนารูปแบบการเรียนการสอนธรรมบทออนไลน์:กรณีศึกษาการปฏิรูปการศึกษาของคณะสงฆ์ไทย เป็นแนวทางการจัดการเรียนรู้ธรรมบทในรูปแบบออนไลน์ โดยยึดหลักการออกแบบการเรียนรู้ให้สอดคล้องกับบริบทของพระพุทธศาสนา และตอบโจทย์ผู้เรียนในยุคดิจิทัล ประกอบด้วย 5 องค์ประกอบหลัก ได้แก่ Structure, Media, Activity, Result และ Technology ซึ่งเชื่อมโยงกันอย่างเป็นระบบ องค์ประกอบแรก คือ Structure หรือโครงสร้างหลักสูตร เริ่มจากการจัดแผนการเรียนรู้ที่มีลำดับชัดเจน แบ่งตามวรรคธรรมบท ใช้หลักสูตรที่เน้นการฝึกวิเคราะห์เนื้อหา ไม่เพียงแค่แปลบาลี แต่เข้าใจความหมายเชิงลึก องค์ประกอบที่สอง คือ Media หรือสื่อการเรียนรู้ ซึ่งเน้นสื่อมัลติมีเดียที่ทันสมัย เช่น วิดีโอ อินโฟกราฟิก และแอนิเมชัน เพื่อเพิ่มความน่าสนใจในการเรียน ทั้งในรูปแบบออนไลน์และออฟไลน์ องค์ประกอบที่สาม คือ Activity หรือกิจกรรมการเรียนรู้ เช่น การพลิกชุมชนเป็นห้องเรียน การอภิปรายกรณีศึกษา และการฝึกปฏิบัติธรรม ซึ่งช่วยให้ผู้เรียนมีปฏิสัมพันธ์และประยุกต์ใช้ความรู้ องค์ประกอบที่สี่ คือ Result หรือผลลัพธ์ เน้นการประเมินผลแบบรอบด้าน ทั้งผลการเรียนรู้ ผลกระทบในชุมชน และการพัฒนาตนเองด้านศีลธรรม องค์ประกอบสุดท้าย คือ Technology ซึ่งหมายถึงระบบเทคโนโลยีสารสนเทศที่รองรับการเรียน เช่น ระบบ LMS สำหรับติดตามผลและประเมินผลแบบเรียลไทม์ โมเดลนี้ช่วยให้การเรียนธรรมบทมีความเป็นระบบ ชัดเจน น่าสนใจ และสามารถขยายผลสู่ชุมชนเพื่อการพัฒนาอย่างยั่งยืน ทั้งด้านปัญญาและคุณธรรมของผู้เรียนในยุคใหม่

ข้อเสนอแนะ

1. ข้อเสนอแนะเชิงการนำผลการวิจัยไปใช้ประโยชน์

บุคคล หน่วยงาน ของพุทธหรือรัฐบาลที่มีพันธกิจเกี่ยวกับการปฏิรูป ส่งเสริมด้านการศึกษาธรรม สามารถนำผลการวิจัยไปใช้ในการศึกษา ต่อยอดองค์ความรู้ ทางพุทธศาสนา เพื่อพัฒนาการศึกษาธรรม

2. ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย

หน่วยงานที่เกี่ยวข้อง สามารถนำผลการวิจัยไปใช้ในการวางแผนนโยบาย และยุทธศาสตร์ต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาธรรม

3. ข้อเสนอแนะในการวิจัยครั้งต่อไป

เนื่องจากการศึกษาวิจัยนี้ เป็นการศึกษาวิจัยการสร้างรูปแบบการเรียนการสอนธรรมบทออนไลน์ โดยมีการเก็บข้อมูลจากสำนักเรียนบาลีที่เป็นตัวแทนของคณะสงฆ์ไทย ผลการวิจัยบ่งชี้ว่า การพัฒนาหลักสูตรเรียนธรรมบทออนไลน์ ทำให้ผู้สนใจสามารถศึกษาธรรมได้มากและมีประสิทธิภาพ ควรมีการศึกษาวิจัยในรูปแบบพัฒนาเป็นเว็บไซต์ หรือแอพลิเคชั่นเรียนพระไตรปิฎกออนไลน์ในครั้งต่อไป เพื่อให้มีหลักสูตรเรียนธรรมจากพระไตรปิฎกอย่างเต็มรูปแบบ อันจะเกิดประโยชน์กับคณะสงฆ์ไทย และพุทธศาสนิกชนทั่วไป

เอกสารอ้างอิง

กรมการศาสนา. **พระราชบัญญัติการศึกษาพระปริยัติธรรม พ.ศ. 2562.** กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์การศาสนา. (2562).

ดูรายละเอียดใน **[ออนไลน์],** แหล่งที่มา https://db.sac.or.th/inscriptions/inscribe/detail/76 [16 กรกฎาคม 2564]

พระมหาสมชาย กนฺตสีโล. การปฏิรูปการศึกษาของคณะสงฆ์ไทยในยุคดิจิทัล. **วารสารพุทธศาสตร์ศึกษา**, (2563).

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. **แผนยุทธศาสตร์การพัฒนาการศึกษาพระปริยัติธรรม พ.ศ. 2563–2567.** กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2563).

สำนักงานแม่กองบาลีสนามหลวง. (2564). **รายงานผลการสอบบาลีสนามหลวง ประจำปี 2564.** กรุงเทพฯ: สำนักงานแม่กองบาลีสนามหลวง.

สำนักศาสนาศึกษาวัดเทพลีลา: **คู่มือเปิดตำราเรียนบาลี.** กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณ์ราชวิทยาลัย, 2545.